

ПРЕСТАНАК УГОВОРА О СТИПЕНДИЈИ КРИВИЦОМ СТИПЕНДИСТА

„Тужилачка страна тражила је утужену суму од 168.000 динара по уговору о стипендирању туженог З., по коме су се уговору обавезали тужени З. и његов отац тужени И. да тужилачкој страни врате троструки износ суме коју буде примио тужени З. на име стипендије од тужилачке стране, уколико тужени З. не буде редовно завршио школу или не буде хтео да служи на територији тужилачког среза.

„Окружни суд, пошто је утврдио да је тужени З. напустио школовање, обавезао је тужену страну да накнади суму тужилачкој страни од 168.000 динара као троструки износ примљене стипендије, сматрајући да је наступио услов по коме тужилачка страна има права да захтева троструки износ стипендије. По жалби тужене стране, Врховни суд републике укинуо је ову пресуду из следећих разлога:

„Погрешан је овакав став Окружног суда, јер се уговор о стипендирању — у погледу права и обавеза уговорача — не може посматрати кроз општа правна правила о уговорима, већ само кроз прописе опште уредбе о стипендијама („Службени лист ФНРЈ“, бр. 48/51) и основног закона о стипендијама („Службени лист ФНРЈ“, бр. 32/55). Ни уредба ни основни закон не предвиђају враћање вишеструког износа примљене стипендије у случају неизвршења уговорних обавеза од стране стипендисте или трећег лица које се заједно са њим обавезало на повраћај стипендије. С обзиром на специфичност саме материје и намену стипендије, тј. да се даје лицима која нису у могућности да из својих материјалних средстава заврше школовање — и уредба, у члану 12, и основни закон, у члану 36. став 2. предвиђају да давалац стипендије може да тражи од стипендисте, у случају кад овај не испуни уговор својом кривицом, само оне износе које је стипендиста примио на име стипендије. Зато је и закључак Окружног суда: да су тужени дужни да испуне уговор и плате тужилачкој страни троструки износ примљене стипендије — противан позитивним законским прописима.“

(Решење Врховног суда НР Србије Гж. 3513/56 од 21 фебруара 1957).

1. — У цитираном делу решења Врховног суда НР Србије расправља се питање престанка уговора о стипендији због кривице стипендиста и посебно питање обавезе враћања износа примљених на име стипендије.

О том питању постоје различита мишљења како у нашој судској пракси тако и у нашој правној теорији. Та различитост мишљења постоји како у погледу постојања саме обавезе враћања примљене стипендије, тако и у погледу висине стипендије коју треба вратити у случају потпуног или делимичног неизвршења уговора од стране стипендиста.

По једном схватању, за стипендиста постоји обавеза враћања износа примљених на име стипендије, када је дошло до раскида уговора његовом кривицом. Аргумент за ово своје тврђење заступници његови налазе у одредбама основног закона о стипендијама од 9 јула 1955 („Службени лист ФНРЈ“, бр. 32/55, измене и допуне у бр. 53/56, као и измене у бр. 10/61), који стипендиста изрично осло-

бађа те обавезе у саучају раскида уговора без његове кривице (1). Они одатле изводе закључак да, иако у закону није изрично предвиђена обавеза враћања, она постоји за стипендиста који својом кривицом није извршио своје уговорне обавезе, пошто она несумњиво не постоји у случају раскида уговора без кривице стипендиста. Сем тога, заступници овог схватања наводе као аргумент и то да се обавеза враћања стипендиста може извести и из правних правила општег имовинског права по коме настаје обавеза да се врати оно што је примљено, кад отпадне правни основ да се примљено задржи односно кад се не оствари циљ због које је престација предузета (обогаћење без основа) (2).

По другом схватању, стипендист није уопште обавезан на повраћај износа примљених на име стипендије, кад дође до раскида уговора његовом кривицом, јер таква обавеза није изрично стимулирана у самом закону (члан 41 основног закона о стипендијама). Закон јасно одређује санкцију која погађа стипендиста ако не испуњава обавезе из закљученог уговора. Међу тим санкцијама није предвиђена и обавеза повраћаја примљених износа стипендије (3).

При расправљању овог питања треба поћи од тога шта може бити предмет обавезе стипендиста према уговору о стипендији закљученом према основном закону о стипендијама (4). Предмет обавезе стипендиста чини полагање испита и вршење других школских обавеза (похађање предавања, похађање и активно учествовање на вежбама, писање и читање семинарских радова, полагање колоквијума) у уговорном року у одређеној врсти школе. Поред ове главне обавезе, уговором о стипендији се може предвидети и обавеза стипендиста да по завршеном школовању проведе одређено време у служби даваоца стипендије односно у служби коју му давалац одреди или да врати износе примљене на име стипендије, ако по завршеном школовању не ступи у службу предвиђену уговором или у такву службу ступи али не проведе уговорено време (члан 36 основног закона о стипендијама).

Закон је и предвидео санкције које погађају стипендиста ако својом кривицом не може да изврши обавезе у погледу школовања и усавршавања. То су: обустава и укидање исплате стипендије. Прва санкција се употребљава као привремена мера ако је стипендист занемарно школовање и услед тога је пропустио да на време полаже испите и изврши друге своје школске обавезе. Давалац стипендије, у том случају, одредиће стипендисту накнадни рок у коме ће имати да пропуштене обавезе школовања изврши. Друга санкција је коначна мера која погађа стипендиста кад се десе следећи догађаји: а) ако стипендист изгуби право на даље школовање; б) ако због неположених испита не може да се упише у идућу школску годину, осим ако је спречен дужом болешћу или другим оправданим случајевима; в) ако у накнадно му датом року не положи испите и не изврши остале школске обавезе; г) ако противно уговору о стипендији промени врсту школе коју

(1) Члан 40 основног закона о стипендијама гласи: „Стипендист који без своје кривице не може да изврши обавезе из уговора у погледу школовања односно усавршавања може тражити да се уговор раскине. У случају таквог раскида уговора стипендист није дужан да врати износе на име примљене стипендије.“

(2) Др. Ф. Станковић: О обавези враћања износа примљених на име стипендије, „Наша законитост“, бр. 9/10 за 1960., с. 473—474.

(3) Ibidem, с. 474.

(4) Ваља имати у виду да је овде реч о стипендијама које даје друштвена заједница преко државних органа, факултета, школа, установа, привредних и задружних организација и да за овакве уговоре о стипендији не важе у свему правна правила општег имовинског права, што је у одредбама основног закона о стипендијама јасно и изражено.

треба да похађа или грану науке коју треба да студира без пристанка даваоца стипендије; и д) ако буде осуђен на казну строгог затвора или затвора преко годину дана (5) Укидање стипендије значи престанак даље исплате стипендије. Друге санкције због скривљеног неизвршења уговора од стране стипендиста закон није предвидео. Али је зато оставио да се уговором (дакле, диспозицијом самих странака) може предвидети санкција повраћаја износа примљених на име стипендије, ако се стипендист обавезао да после завршеног школовања односно специјализације проведе у служби даваоца стипендије односно у служби коју му давалац одреди а он ту обавезу било потпуно било делимично не испуни (члан 36).

Стога нам изгледа неодрживо схватање да је стипендист обавезан по самом закону да врати износе примљене на име стипендије ако дође до престанка уговора његовом кривицом. Примена *argumentum a contrario* за тумачење члана 41 основног закона о стипендијама — да у ситуацији супротној члану 40 поменутог закона морају наступити супротне последице — није тачна. Напротив, члан 41 садржи императивне прописе о узроцима раскида уговора о стипендији услед кривице стипендиста и јасне прописе о санкцији која погађа стипендиста. Као санкција предвиђена је само укидање стипендије. Она значи да се убудуће стипендија неће више исплаћивати стипендисту. И етимолошки реч укидање значи само престанак даље исплате стипендије а не и повраћај досад примљених износа стипендије (6).

Исто тако сматрамо нетачном и аргументацију да у случају скривљеног неизвршења уговора од стране стипендиста треба применити правно правило општег имовинског права о обогаћењу без основа, јер уговор о стипендији који садржи само обавезе стипендиста о полагању испита и вршењу других школских обавеза долази у уговоре без накнаде (доброчине правне послове), а на ове се не могу применити правила која се односе на обогаћење без основа.

Напротив, требало би применити правило општег имовинског права о престанку уговора са трајним и сукцесивним престацијама (јер уговор о стипендији спада у групу тих уговора), које вели да се, у случају престанка ових уговора услед раскида, овај односи само на будућност а не дира у обавезе које је уговор произвео до раскида. Према томе, раскид уговора о стипендији услед кривице стипендиста нема ретроактивно дејство. За оно време док је извршавао своје школске обавезе стипендист је примао стипендију и уговор је имао пуноважно дејство, те кад наступи његов раскид због кривице стипендиста, нема повраћаја досад примљених износа на име стипендије и успостављање предуговорног стања. Против ових разлога могао би се навести убедљив аргумент: да је код давања стипендије основни циљ добијање висококвалификованог стручњака које се постиже завршавањем школовања а не само делимичним школовањем тако да делимично извршавање обавеза из уговора у погледу школовања не значи испуњење циља постављеног давањем стипендија, те би из тих разлога могао да се извуче закључак да би требало да постоји и законска обавеза стипендиста за враћање примљених износа стипен-

(5) Чланом 291 закона о изменама и допунама Кривичног законика („Службени лист ФНРЈ“, бр. 30/59) укинута је тачка 5 члана 41 основног закона о стипендијама и замењена горњом тачком наведеном под д у тексту. Тачка 5 члана 41 предвиђала је да се давање стипендије укида ако стипендист буде осуђен на казну ограничења грађанских права, која је казна укинута у нашем систему казни у измењеном и допуњеном тексту Кривичног законика.

(6) Слично је и са речи обустављање која се помиње у члану 39 закона о стипендијама. Она значи само привремени престанак исплате стипендије а не и повраћај примљених износа.

дије у случају да он не заврши школовање односно усавршавање уговором предвиђено. Али изгледа нам ипак убедљивији аргумент да давање стипендије садржи у себи и одређен степен ризика тако да није увек сигурно да ће се постићи циљ који је постављен давањем стипендије и да тај ризик сноси цела друштвена заједница.

Стога би наш закључак био да за стипендиста не постоји по самом закону обавеза повраћаја износа примљених на име стипендије ако дође до раскида уговора његовом кривицом. Ово становиште је заузела и наша судска пракса (Врховни суд НР Хрватске) (7).

Али то не значи да странке не могу уговором предвидети и обавезу стипендиста на повраћаје износа примљених на име стипендије ако дође до раскида уговора што стипендист није својом кривицом испунио обавезе у погледу школовања и усавршавања. Укидање стипендије је санкција која погађа стипендиста у сваком случају и по самом закону (8), док обавеза повраћаја примљене стипендије не постоји за стипендиста по самом закону већ се може предвидети споразумом закљученим између даваоца стипендије и стипендиста.

2. — Обавеза повраћаја износа примљених на име стипендије може се уговором предвидети и у случају када се стипендиста обавезе да по завршеном школовању проведе одређено време у служби даваоца стипендије односно у служби коју му давалац одреди а он ту обавезу уопште или делимично не изврши. Овде постоји спор у нашој судској пракси у погледу висине стипендије коју треба да врати стипендист како у случају потпуног тако и у случају делимичног неизвршења обавезе ступања у службу после завршеног школовања. Нижи судови су признавали пуноважност уговорним одредбама које су предвиђале да стипендист има да врати троструки или вишеструки износ примљене стипендије позивајући се на правна правила општег имовинског права. Наши врховни судови (9) су заузимали правилне ставове да су такве одредбе у уговорима о стипендији без правне важности јер су противне одредбама основног закона о стипендијама, који у чл. 36, ст. 2, предвиђа да давалац стипендије може тражити од стипендиста у случају неизвршења обавезе ступања у службу даваоца стипендије или према његовој диспозитивности само оне износе које је стипендиста примио на име стипендије. Овај став наших врховних судова је потпуно исправан, јер стипулација у наведеном законском члану представља директиван пропис који се не може мењати споразумом странака (на штету стипендиста, али у његову корист може). Слобода уговарања постоји, дакле, у томе што странке могу предвидети и обавезу стипендиста да врати износе примљене на име стипендије, ако по завршеном школовању не ступе у службу предвиђену уговором или у такву службу ступи али не остане уговорено време, али ова слобода не постоји да се стипендист може уговором обавезати на повраћај вишеструко примљене стипендије због неиспуњења уговора. Општа правна правила имовинског права не могу се применити у потпуности на уговор о стипен-

(7) *Ibidem*, с. 475, примедба под 5.

(8) У четири случаја ова санкција дејствује по самом закону а у једном случају на захтев даваоца стипендије — в. чл. 41 основног закона о стипендијама и чл. 291 Кривичног законика.

(9) Мисли се на Савезни врховни суд — в. Пресуду Гз 50/57 од 7 октобра 1957; објављену у Збирци судских одлука, књига П/3, бр. 636, с. 99—101; Решење Врховног суда НР Србије које је наведено на почетку овог рада а које је објављено у Збирци судских одлука, књига П/1 за 1957, бр. 96, с. 166 и став Врховног суда НР Хрватске изнет горе.

дији који има посебан значај у нашем друштву и који је регулисан посебним прописима. Стога се уговором може стипулисани само повраћај једноструко примљене стипендије. Ваља имати на уму да би дозвољавање уговарања повраћаја вишеструко примљене стипендије имало за последицу злоупотребу слободе уговарања према економски слабијој уговорној страни (стипендисту) што је противно основним начелима нашег социјалистичког права које је позвано да штити слабију уговорну страну. А баш по свом карактеру уговор о стипендији је уговор у корист стипендиста који је несумњиво слабија уговорна страна. Сем тога, сматрамо да су на овај начин најбоље заштићени принцип добровољности и слободе у заснивању радних односа с једне стране и планирање кадрова с друге стране.

У пракси је било спорова и о висини стипендије коју треба да врати стипендист који се уговором обавезао да проведе одређено време у радном односу са даваоцем стипендије а не проведе пуно уговорено време. Нижи судови су доносили различите одлуке. Неки су обавезивали стипендиста на повраћај целе примљене стипендије, а неки на повраћај сразмерног дела примљене стипендије. Савезни врховни суд је стао на становиште да је стипендист и у случају кад делимично испуни своју уговором стипулисану обавезу (проведе у служби даваоца стипендије или према његовој диспозицији непуно уговорено време), обавезан на повраћај целокупног износа примљене стипендије у смислу чл. 36, ст. 2, закона (10). Разлог је потреба да се заштите даваоци стипендије од несавесних стипендиста који би се обавезали да врше одређену службу даваоцу стипендије по завршеном школовању а ту обавезу не би у потпуности или делимично извршили већ би им окренули леђа пошто би постали стручњаци одређеног ранга и тиме би довели у питање планирање кадрова које врше даваоци стипендије. Према томе, насупрот правном правилу општег имовинског права да свако делимично испуњење обавезе производи престанак пуне обавезе враћања, већ само остаје обавеза враћања сразмерна том неизвршеном делу обавезе, у случају уговора о стипендији може се уговорити да делимично испуњење обавезе од стране стипендисте обавезује стипендиста на повраћај целокупно примљене стипендије.

Ово никако не значи да се уговором не може предвидети и мања обавеза стипендиста, тј. обавеза повраћаја дела примљене стипендије ако стипендист делимично проведе у служби даваоца стипендије. Пропис чл. 36, ст. 2, закона то не забрањује. Он само забрањује да се уговором може предвидети вишеструко враћање стипендије како због непотпуног тако и због делимичног неизвршења обавезе од стране стипендиста, јер треба имати у виду да стипендија претставља помоћ коју даје друштвена заједница за школовање и стручно и научно усавршавање лица која су слабог имовног стања а иначе имају услове за успешно школовање. Давањем стипендије се с једне стране остварује принцип социјалистичког друштва: да школовање и усавршавање постану приступачни и доступни свакоме ко је способан да се са успехом школује и усавршава а с друге стране решава се и питање стварања висококвалификованих кадрова који су неопходно потребни нашем друштву. Стога се само под одређеним условима и дозвољава уговарање обавезе повраћаја износа примљених на име стипендије због кривице стипендиста.

Др. Љубиша Милошевић

(10) Пресуда Савезног врховног суда Рев. 1995/59 од 14 јануара 1960, објављена у Збирци судских одлука, књига В/1 за 1960, бр. 23, с. 66—68.